IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23 Issue 01 AVGUST 2026

TURK SHE'RIYATIDA ONA OBRAZINING EVOLYUTSIYASI VA POETIK TALQINI

Iroda Yuldasheva
Xorazm viloyati Urganch shahri 15-maktab
O'zbek tili fani o'qituvchisi
irodayuldasheva808@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21877359

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr turk ijtimoiy-realistik she'riyatida ona obrazining ijtimoiy, falsafiy va estetik qirralari yoritilgan. Turk adabiyoti namoyandalari Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Hasan İzzettin Dinamo va Nihat Behram ijodi misolida ona timsolining xalq hayoti, milliy qadriyatlar, mehnatkash ayol qismati va sotsial tengsizlik fojialari bilan bog'liq poetik talqinlari tizimli tadqiq etilgan. Shoirlarning badiiy mahorati lirik tahlillar orqali ochib berilgan.
Kalit so'zlar: Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Hasan İzzettin Dinamo, Nihat Behram, turk she'riyati, ona obrazi, realizm, ijtimoiy lirika, badiiy mahorat, poetik timsol, Anadolu ayoli.

Abstract: This article explores the social, philosophical, and aesthetic dimensions of the mother image in 20th-century Turkish social-realistic poetry. Drawing on the works of prominent Turkish poets Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Hasan İzzettin Dinamo, and Nihat Behram, the paper examines how the image of the mother is poetically interpreted in connection with public life, national values, the fate of working women, and the tragedies of social inequality. The artistic mastery of the poets is revealed through comprehensive lyrical analysis.
Keywords: Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Hasan İzzettin Dinamo, Nihat Behram, Turkish poetry, mother image, realism, social lyricism, artistic mastery, poetic imagery, Anatolian woman.

KIRISh. XX asr turk she'riyatida ijtimoiy-realistik (toplumcu gerçekçi) yo'nalishning shakllanishi va rivojlanishi badiiy obrazlar tizimida tub burilish yasadi. Ushbu davr adabiyotida ayol, xususan, ona obrazi an'anaviy romantik ideallashtirish qoliplaridan chiqib, ko'p qirrali poetik va ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'la boshladi. Ayniqsa, lirikada ona timsoli insoniy mehr-muhabbat, cheksiz fidoyilik, ma'naviy-ruhiy tayanch va xalqona hayot falsafasining o'ziga xos poetik aksiga aylandi. Ijtimoiy yo'nalishdagi shoirlar ijodida ona - inson boshpana topadigan ruhiy maskan, sog'inch bilan eslanadigan muqaddas zot bo'lishi bilan birga, og'ir mehnat va sabr-matonat ramzi sifatida ham gavdalantirildi. Shu jihatdan, ona obrazi zamonaviy turk she'riyatida nafaqat oilaviy qadriyatlarni, balki milliy-ma'naviy tafakkurning ijtimoiy kategoriyalarini belgilovchi muhim poetik mezondir.

ASOSIY QISM. Turk ijtimoiy she'riyatida ona obrazining konseptual asosi qishloq turmushi, mehnatkash xalq hayoti va oddiy inson taqdiri bilan uzviy bog'liqdir. Mazkur tamoyil atoqli shoir Mehmet Başaran (1926–2015) ijodida o'zining yorqin ifodasini topgan. Shoir qishloq odamlarining ruhiy dunyosi, ijtimoiy munosabatlari va insoniy qadriyatlarini badiiy aks ettirar ekan, ona obrazini estetik markazga olib chiqadi. Adabiyotshunos E.Ayshe ta'kidlaganidek, "Mehmet Başaran poetik tafakkurida ona obrazi insonni hayot va tuproq bilan bog'lab turuvchi ma'naviy ildiz, sotsial borliqning asosi sifatida namoyon bo'ladi".

Shoirning lirik qahramon sifatida shakllanishida u voyaga yetgan qishloq muhiti va mashhur “Qishloq institutlari” (Köy Enstitüleri) tajribasi fundamental rol o‘ynadi. Shoirning “Nisan xaritasi” (Nisan Haritası) asari ma’rifatparvarlik va jamiyatni yangilash g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, bu sotsial qarashlar ona obrazining poetik mohiyatiga ham bevosita daxldordir. Başaran poetikasida ona shunchaki biologik borliq nishonasi emas, balki ma’rifat va insoniylikni avloddan avlodga o‘tkazuvchi eng oliy tarbiyaviy kuchdir. Adabiyotshunos Kemal Özer shoir uslubini baholar ekan, uning qishloq hayoti tasviridagi tor maishiylik chegaralaridan chiqib, umumbashariy gumanistik tafakkur darajasiga ko‘tarilganini qayd etadi.

Mehmet Başaran she’riyatida Orhan Veli Kanık ijodiga xos ironik uslubning ma’lum unsurlari sezilsa-da, uning ijtimoiy sezgirligi mutlaqo o‘ziga xos poetik yo‘nalishini yuzaga keltirgan. Shoir onani mavhum estetik ideal sifatida emas, hayotning butun og‘irligini yelkasida ko‘tarib mehnat qilayotgan real shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning “Ko‘k ekin” (“Gök Ekin”, 1975) to‘plamida qishloqdan shaharga ko‘chib kelgan ishchilar qatlamining ijtimoiy iztiroblari aks etgan bo‘lsa, shoir o‘z falsafasini “Ko‘k ekin bu dardning, mehnatning, umid va matonatning aslidir” deya ifodalaydi.

Shoirning ijtimoiy lirikasi cho‘qqisi hisoblangan “Ko‘prik” (Köprü) she’rida Hakkâri (Turkiyaning chekka, tog‘li hududi) viloyatida yashovchi onaning fojiaviy qismati g‘oyat ta’sirchan tasvirlangan. She’rda ramziy ma’noga ega bo‘lgan “Istanbul ko‘prigi” obrazi orqali mamlakat markazi hamda chekka hududlari o‘rtasidagi sotsial-iqtisodiy uzilish va tengsizlik keskin tanqid qilinadi. Zap daryosi ustiga qurilishi kutilayotgan ko‘prik esa ana shu ijtimoiy fojiani bartaraf etishga bo‘lgan umid ramzidir.

She’rdagi ona obrazi poytaxt pafosidan yiroqda, qashshoqlik girdobida hayot kechiradi. U dalada mehnat qila turib, ochlikdan yig‘layotgan go‘dagini emizishga suti yo‘qligidan ko‘kragini mushtlaydi, ishlash uchun ketib qaytmagan erini intizorlik va iztirob bilan kutadi. Shoir ushbu fojiani individual taqdir emas, balki Anadolu onalarining umumlashgan dardi sifatida tasvirlaydi:

“Ta Hakkâri’de yorgun bir kadın
Yüzü kıraç tarlalara dönük bir kadın
Habersiz İstanbul köprüsünden ve öbürlerinden
Yumruklar memesini süt gelmez
Şafak söker sabah olmaz
Bilemez nasıl avutsun bebesini
Dönmeyene ağıt yakar...”

Ushbu misralarda aks etgan ona obrazi ijtimoiy adolatsizlik sharoitida insoniy bardosh va matonatning yorqin poetik timsolidir. Shoir ona iztirobi orqali davrning adolatsiz ijtimoiy sharoitlarini ochiq fosh etadi.

Turk realistik she’riyatida ona obrazining estetik ko‘lamini kengaytirgan yana bir ulug‘ simo Hasan Hüseyin Korkmazgil (1927–1984) hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda uning merosi “xalq nomidan aytilgan ijtimoiy isyon she’riyati” deb baholanadi. Hasan Hüseyin lirikashunosligida ona o‘zining butun borlig‘i, kundalik tashvishlari va ichki fojialari bilan xalq qismatining simvoliga aylanadi. Shoir talqinida onaning chekiga tushgan qiyinchiliklar - butun Anadolu ayoliga xos bo‘lgan mushtarak hayot yo‘lidir. Ular tinimsiz bola tarbiyalaydi, xamir qoradi, ro‘zg‘or tebratadi, yer haydaydi va hosil yig‘adi. Bu ulkan sotsial mas’uliyat va og‘ir jismoniy mehnat ortida esa ayolning ichki iztirobi va sukutdagi fojiasi yashirinadi. Shoir ushbu holatni quyidagi misralarida yuksak badiiy mahorat bilan ifodalaydi:

“Kalanlarla kalır anam
Ölenlerle ölür anam
Bunlarda yoksa eğer
Oturur bir köşeye
O güzel yüzünü dayar avucuna

Sıcak sıcak
İnce ince ağlar anam...”

Korkmazgil she’riyatidagi ushbu tasvir onaning cheksiz sabr-toqati, dardni ichga yutish xususiyati va sokin fojiasini ko‘rsatuvchi eng ta’sirli poetik lavhalardan biridir. Onaning ko‘z yoshlari burchakda, jimgina oqishi - ijtimoiy sitamlar oldidagi chorasiz xalq matonati sifatida talqin etiladi.

XX asr turk she'riyatida ona obrazini epik va dramatik planga olib chiqqan ijodkorlardan biri Hasan İzzettin Dinamo (1909–1989)dir. Uning ijodida ona - urush yillarining bitmas-tuganmas azoblarini, ochlik va judolikni boshidan kechirgan real tarixiy siymo qiyofasida namoyon bo‘ladi. Shoir she'rlarida birinchi jahon urushi va undan keyingi milliy ozodlik kurashi yillarida Anadolu onalarining yelkasiga tushgan og'ir sotsial yukni haqqoniy tasvirlaydi. Dinamo poetikasida ona obrazining eng muhim xususiyati shundaki, u faqat fojia qurboni emas, balki hayot uchun, farzandlari omon qolishi uchun so‘nggi nafasigacha kurashuvchi isyonkor matonat timsolidir. Uning satrlarida onaning qadoq qo‘llari va ma'yus nigohi ortida millatning o‘lmas ruhi badiiylashtiriladi.

Ijtimoiy lirikada ona obraziga mutlaqo o‘zgacha, fojiaviy va siyosiy ruh bag‘ishlagan shoir Nihat Behram (1946) hisoblanadi. 70-yillar turk she'riyatining isyonkor ovozi bo‘lgan Nihat Behram asarlarida ona obrazi ko‘pincha zindon eshiklari oldida o‘g‘lini kutayotgan, ijtimoiy-siyosiy to‘qnashuvlar o‘rtasida qolgan fojiaviy qahramon sifatida tasvirlanadi. Shoir “Hayotimiz ustiga she'rlar” turkumida onaning og'riqlarini sotsialistik realizm tamoyillari asosida yoritadi. Behram lirikasi ona dardi orqali butun bir davrning, siyosiy repressiya va ijtimoiy bo‘hronlarning badiiy xronikasini yaratadi. Onaning o‘g‘liga bo‘lgan munosabati orqali erkinlik, ijtimoiy adolat va kelajakka bo‘lgan o‘chmas ishonch g‘oyalari ilgari suriladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, XX asr turk realistik she’riyatida ona obrazi shunchaki oilaviy rishtalar doirasidagi an’anaviy lirik mavzu bo‘lmasdan, balki sotsial borliqni, xalq hayotini va jamiyat ziddiyatlarini aks ettiruvchi yirik falsafiy-poetik kategoriyaga aylandi. Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Hasan İzzettin Dinamo va Nihat Behram kabi yirik shoirlar ijodida ona timsoli orqali Anadolu mehnatkashlarining ma’naviy xotirasi, ijtimoiy bardoshi va sotsial tengsizlikka qarshi lirik isyoni yuksak badiiy mahorat bilan umumlashtirildi. Bu esa XX asr turk adabiyotida realizm metodining estetik imkoniyatlarini hamda poetik ko‘lamini yanada yuksaltirishga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayşe, E. (2014). Türk Toplumcu Gerçekçi Şiirinde Kadın ve Anne İmgeleri. Ankara: Edebiyat Akademisi Yayınları, s. 45-48.
2. Özer, Kemal. (1982). Mehmet Başaran’ın Şiir Dünyası ve Köy Enstitüleri Ruhu. İstanbul: Sanat Emeği Dergisi, Sayı 14, s. 12-16.
3. Sa’diy, A. (2010). XX Yüzyıl Türk Şiirinde Estetik Dönüşümler. (Çev. S. Ahmedov). Tashkent: Mumtoz So‘z.
4. Karimov, N. (2007). XX asr Sharq adabiyotida ijtimoiy realizm metodining taraqqiyoti. Toshkent: Fan.
5. Dolimov, U. (2012). Türk Dünyası Edebiyatı ve Modernleşme Süreçleri. Taşkent: Universitet Yayınları.